

## **ВИХОВНА РОБОТА**

---

**УДК: 37.091.4:37.015.31:17.022.1(091)**

**Жанна Стельмашук**

### **ПРОБЛЕМА ВИХОВАННЯ СВІДОМОЇ ДИСЦИПЛІНИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ Е. І. МОНОСЗОНА**

У останні роки серед основних проблем виховання особистості вирізняється проблема виховання свідомої дисципліни учнів. Для розуміння сутності дисципліни та її ролі в організації навчально-виховного процесу необхідно звернутись до спадщини прогресивних діячів педагогічної думки минулого, зокрема радянської доби. Серед педагогічної спадщини дослідників проблеми виховання свідомої дисципліни у 1943–1954 рр. (І. Каїров, А. Макаренко, Л. Раскін, С. Шимбирьов) особливе місце займає творчий доробок старшого наукового співробітника Інституту методів навчання АПН РСФСР, доктора наук, професора Е. І. Моносзона (1908–1987).

Різні аспекти педагогічної спадщини Е. Моносзона ставали свого часу предметом уваги науковців. Часткове висвітлення проблеми формування свідомої дисципліни учнів у педагогічній спадщині Е. Моносзона знаходимо у дисертаційних дослідженнях останніх років, зокрема О. Гончарової (2009) [1] та С. Самаріної (2012) [6]. Однак, педагогічна спадщина науковця щодо формування дисциплінованості школярів не стала предметом спеціального дослідження. Тому метою статті є цілісний аналіз педагогічної спадщини Е. І. Моносзона щодо проблеми формування свідомої дисципліни учнів.

Погляди щодо забезпечення шкільної дисципліни викладені Еле Ісаєвичем Моносзоном на сторінках журналів «Советская педагогика» (1946), «Народное образование» (1947), у книзі «Воспитание сознательной дисциплины учащихся» (1947).

У журналі «Советская педагогика» (1946) була надрукована перша стаття тоді ще невідомого педагога «Воспитание сознательной дисциплины учащихся» [2]. Необхідність виховання свідомої дисципліни, на думку Е. Моносзона, була обумовлена тим, що «війна з особливою силою поставила перед школою завдання виховання полум'яних патріотів, які безмежно люблять свою Батьківщину і свій народ, чесних, хоробрих, мужніх, дисциплінованих, готових до самовідданої раці і героїчного захисту своєї країни» [2, с. 42]. Майбутній доктор наук, професор стверджував, що «виховання свідомої дисципліни нерозривно пов'язане зі всією системою виховної роботи у школі. Актуальність цього питання обумовлюється не якимось «надзвичайним» чи катастрофічним становищем з дисципліною учнів, а зростанням школи, всезростаючими вимогами до неї» [2, с. 42]. При цьому

---

Еле Ісаєвич зазначав, що «поряд з основною масою дисциплінованих дітей у наших школах є учні, які порушують встановлені норми і правила поведінки. У деяких школах все ще велика кількість прогулів і запізнь на заняття, мають місце різні порушення навчальної дисципліни (шум, сторонні розмови на уроці, перехід з місця на місце, підказки, списування чужих робіт і т. п.). Окремі учні не виконують розпоряджень учителя, ламають і псують шкільне майно. Нерідко учні шкіл порушують правила поведінки у громадських місцях. Зустрічаються також випадки хуліганства дітей як у стінах школи, так і поза нею» [2, с. 42].

У своїй статті Е. Моносзон обґрунтував сутність дисципліни в радянській школі, виокремив та узагальнив основні умови і методи виховання свідомої дисципліни учнів. Педагог був переконаний, що «особистість і авторитет учителя – вирішальні фактори виховання дисципліни у школі» [2, с. 46], а «основою виховання дисципліни учнів є правильно організоване навчання» [2, с. 47].

У цій же публікації дано рекомендації щодо застосування окремих методів виховання свідомої дисципліни учнів (роз'яснення, режим і розпорядок всього життя, повчання, наказ, прохання, нагадування, вимога, заохочення і покарання.). На прикладах ситуацій із практики шкільного навчання автор запропонував можливі зразки використання методу роз'яснення, предметом якого, в першу чергу, були «Правила для учнів». Також Е. Моносзоном обґрунтовані умови застосування перерахованих методів, обґрунтована техніка використання методу наказу: «Наказ повинен мати категоричний характер і спрямований на беззастережне виконання вихованцем вимог вихователя; повинен бути зрозумілим, визначеним і точним; повинен бути лаконічним; має бути посильним для дитини, не вимагаючи від неї надто великих зусиль; відзначатися послідовністю; не супроводжуватись злістю, криком у стані роздратування, а також жартівливо чи зі сміхом; неприпустиме надмірно часте його застосування; домагатися його безумовного виконання; невиконання наказу не може залишатися безкарним» [2, с. 55]. Тут же знаходимо умови та правила застосування покарань і заохочень у школі як методів виховання дисциплінованості особистості.

Також автор обґрунтував роль дитячого колективу у зміцненні свідомої дисципліни, зробив висновок, що «активна участь батьків у роботі школи ще більше зближить їх з нею, з її інтересами і потребами, підніме авторитет учителів в очах батьків, а значить і в очах дітей і тим самим значно полегшить розв'язання задачі з виховання свідомої дисципліни» [2, с. 52], дав поради, як працювати з батьками недисциплінованих учнів.

Недоліками навчально-виховної роботи Е. Моносзон вважав недостатню вимогливість до учнів, невміння організувати дитячий колектив і саме це називав причинами слабкої дисципліни учнів.

---

Журнал «Народное образование» у номерах 7–9 за 1947 р. опублікував три статті Е. Монозона «Воспитание сознательной дисциплины учащихся в процессе обучения», «Формирование навыков и убеждений сознательной дисциплины у учащихся», присвячені питанням виховання свідомої дисципліни учнів у процесі навчання. У першій автор послідовно розкрив сутність понять «дисципліна», «дисциплінованість», «свідома дисципліна», звертаючись до творчості А. Макаренка, К. Ушинського [3].

Е. Монозон трактував дисципліну «як дотримання встановлених норм, соціалістичного ставлення до праці, суспільної і особистої відповідальності і правил соціального співжиття» [3, с. 8].

Організацію і методику уроку Е. Монозон називав необхідною умовою дисциплінованості учнів, наголошуючи на залежності рівня дисциплінованості учнів від особливостей організації навчального процесу у школі. Важливими передумовами ефективності виховання дисциплінованості педагог називав: «точне передбачення того, що і як буде пояснено і показано на уроці; навчальні посібники, лабораторне обладнання і демонстраційні матеріали мають бути підготовлені заздалегідь; учні повинні знати мету цього уроку і порядок (послідовність) роботи; вміле поєднання методів та прийомів роботи; активність учнів на уроці; послідовність та чіткість вимог до поведінки учнів; можливість контролю за усіма учнями» [3, с. 15–16]. Зауважив, що «одноманітність послаблює увагу учнів і веде до порушень дисципліни... педагогічна майстерність – ключ до дисципліни учнів» [3, с. 16].

Причину порушень дисципліни учнями Е. Монозон вбачав у тому, що учні не охоплені діяльністю. Педагог розкрив методику опитування, за якої учні не матимуть змоги займатись сторонніми справами. Еле Ісаєвич вдався до детального аналізу кожного етапу уроку, запропонував конкретні поради та рекомендації, як уникнути проблем з дисципліною у школі. «Чіткість організації уроку – необхідна умова дисциплінування учнів, а, отже, й успішності» [3, с. 20].

Статті Е. Монозона, опубліковані у двох наступних номерах журналу «Народное образование» (1947), присвячені питанню формування переконань і навичок свідомої дисципліни учнів «Формирование навыков и убеждений сознательной дисциплины у учащихся». Автор дав відповіді на питання: як спрямовувати поведінку учнів (знову ж таки звертаючись до аналізу ситуацій зі шкільного життя), як виховувати навички свідомої дисципліни (вдався до аналізу праці проф. С. Рубінштейна та шкільної практики) [4].

Основним шляхом виховання навичок і звичок дисциплінованої поведінки, на думку Е. Монозона, є систематичне тренування цих навичок і звичок у процесі різноманітної діяльності учнів, і насамперед у процесі шкільного навчання. Обов'язковими умовами цього він називав чіткий

---

розпорядок усього навчального і позашкільного життя учнів, послідовність педагогічного колективу у забезпеченні єдності вимог до поведінки учнів [4, с. 51].

Педагог зауважив, що «формування навичок організованої поведінки починається з перших кроків дитини у школі» [4, с. 51]. Він запропонував таку методику виховання навичок дисципліни:

а) доведення до свідомості учнів необхідності певної навички у формі, доступній віку дітей;

б) роз'яснення і демонстрація змісту навички (наприклад, як треба сидіти за партою);

в) систематичне тренування учнів з формування навичок;

г) повсякденний контроль за виконанням учнями встановленого порядку на уроці, на перерві та поза школою [4, с. 51].

Розглянувши приклади реальних ситуацій із шкільного життя, він не просто констатував ефективність тих чи інших методів роботи із забезпечення шкільної дисципліни, а в кожному конкретному випадку пояснив поведінку дитини з точки зору психології. При цьому Е. Моносзон зробив це на основі праць знаних на той час професорів Б. Ананьєва, С. Рубінштейна та Л. Шварца). Еле Ісаєвич обґрунтував власну методику виховання свідомої дисципліни учнів, не лише виокремив, але й дав ґрунтовну характеристику видів заохочень та покарань, їх роль у вихованні дисциплінованості особистості, однак при цьому акцентував увагу: «Заохочення і покарання в радянській школі засновані на повазі до особистості дитини і спрямовані на виховання у неї людської гідності» [4, с. 54]. У статтях знаходимо методичні рекомендації щодо застосування заохочень: «Заохочення має бути заробленим, форма і ступінь заохочення повинні відповідати рівню досягнень учня чи колективу, враховувати індивідуальні особливості дітей... стимулювати в учня прагнення своїми успіхами підносити честь колективу, класу, школи; недооцінка ролі заохочень така ж шкідлива, як і надмірна похвала дітей; учні повинні знати, що успіхи і старанність, висока дисциплінованість заохочується школою і учителем» [4, с. 56].

Е. Моносзон зазначав: «Ступінь розуміння і об'єм понять, які стосуються дисципліни, не можуть бути однаковими на різних ступенях навчання і виховання учнів..., а тому не можуть бути однаковими і прийоми формування тих чи інших моральних понять у молодших школярів і в учнів старших класів, оскільки їх освітній і культурний рівень, життєвий досвід, тривалість виховного впливу на них школи і сім'ї» [4, с. 45]. Це вже орієнтир на дотримання принципів вікових та індивідуальних особливостей учнів у вихованні дисциплінованості учнів.

У статті «Формирование навыков и убеждений сознательной дисциплины у учащихся», опублікована у № 9 журналу «Народное

---

образование» за 1947 р., автор намагався дати відповідь на питання: «Чи завжди потрібно карати?» [5, с. 41–44]. Він категорично не погоджувався з думками «висловленими в деяких теоретичних статтях про дисципліну і у виступах деяких працівників народної освіти і учителів» про те, «що жодна провина не повинен залишатися безкарною» [5, с. 41]. Така позиція, на думку автора, не відповідала принципам радянської педагогіки, оскільки «провідним методом впливу на учнів є переконування» [5, с. 41]. «Виховний ефект покарання досягається лише тоді, коли воно базується на свідомості учня, авторитеті учителя і силі дитячого колективу», – зазначав педагог [5, с. 42].

Е. Моносзон був категорично налаштований проти фізичних покарань, вигнання учнів із класу як несумісних з радянською педагогікою заходів впливу на учнів. Він дав лаконічний, але ґрунтовний аналіз окремих заходів покарання учнів. Текстовий аналіз статті дає змогу зробити висновок: Е.Моносзон, як і практично усі автори досліджуваного нами періоду, не відкидав необхідності застосування покарань з метою виховання дисциплінованості учнів, але при цьому наголошував на необхідності дотримання принципів педагогічного такту (почуття міри, гуманізації, піклування про фізичне і моральне здоров'я учнів тощо).

В цілому ідеї Е. Моносзона з досліджуваної нами проблеми, викладені ним у проаналізованих нами статтях, відповідають ідейно-політичним завданням, поставленим перед тогочасною школою вищим партійним керівництвом. Однак слід відмітити, що серед усього загалу публікацій у педагогічних журналах у 1943–1954 рр. саме праці Еле Ісаєвича є не просто узагальненням та описом досвіду роботи шкіл із проблеми виховання свідомої дисципліни учнів, а є справжнім надбанням цінних теоретичних положень, ідей, рекомендацій, які актуальні і в наш час.

Таким чином, здійснений аналіз педагогічних праць дає змогу стверджувати, що Е. І. Моносзон був одним із небагатьох науковців досліджуваного періоду, який не лише проаналізував різні аспекти проблеми виховання свідомої дисципліни учнів у 1943–1954 рр., але й здійснив теоретичні узагальнення та рекомендації, які не втратили своєї актуальності і нині. Перспективою для подальших наукових розвідок вважаємо творче застосування ідей науковця у розробці методичних рекомендацій для побудови раціональної системи навчально-виховної роботи загальноосвітнього навчального закладу щодо виховання дисциплінованості учнів.

### **СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ**

1. Гончарова О. В. Проблема формування дисциплінованості учнів у вітчизняній педагогічній думці 20–70-х рр. ХХ століття: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.01 / О. В. Гончарова; Харк. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. – Х., 2009. – 20 с.

2. Моносзон Э. И. Воспитание сознательной дисциплины учащихся / Э. И. Моносзон // Советская педагогика. – 1946. – № 10–11. – С. 42–59.
3. Моносзон Э. Воспитание сознательной дисциплины учащихся в процессе обучения / Э. Моносзон // Народное образование. – 1947. – № 7. – С. 8–21.
4. Моносзон Э. Формирование навыков и убеждений сознательной дисциплины у учащихся / Э. Моносзон // Народное образование. – 1947. – № 8. – С. 45–56.
5. Моносзон Э. Формирование навыков и убеждений сознательной дисциплины у учащихся / Э. Моносзон // Народное образование. – 1947. – № 9. – С. 41–44.
6. Самаріна С. І. Проблема дисципліни учнів в історії шкільної освіти України (друга половина ХІХ – початок ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.01 / С. І. Самаріна; Житомир. держ. ун-т ім. І. Франка. – Житомир, 2012. – 20 с.